ابهامات فقهی معاملات بانکی

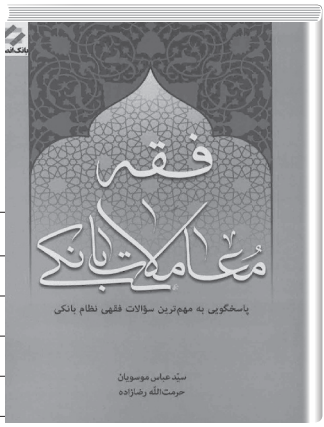
دکتر حسین حسن‌زاده سروستانی
عضو هیئت علمی دانشکدهٔ معارف اسلامی و مدیر دانشگاه امام صادق (ع)/h.hasanzadeh@isu.ac.ir

چکیده
هدف کتاب فقه معاملات بانکی، پاسخ‌گویی به مهم‌ترین سؤالات فقهی نظام بانکی براساس برنامهٔ «فقه پویا»ست که با همکاری بانک انصار از شبکهٔ رادیویی معارف پخش گردیده، استخراج و پیاده‌سازی شده‌است. این کتاب در ۲۴ فصل به توضیح موضوعاتی چون ربا، جریمهٔ تأخیر تأدیه، سپرده‌های نظام بانکداری بدون ربا، تسهیلات قرض‌الحسنه، تسهیلات مبتنی بر قراردادهای مبادله‌ای و تسهیلات مبتنی بر قراردادهای مشارکتی پرداخته، و شبهات و سؤالات شرعی مخاطبان و کارمندان نظام بانکی کشور را پاسخ می‌دهد. مطالعهٔ این کتاب، ازآنجاکه از استخراج و پیاده‌سازی برنامهٔ رادیویی «فقه پویا» تدوین شده‌است و بیانی ساده و درعین‌حال عالمانه دارد، به کارمندان و مشتریان نظام بانکی، اساتید و دانشجویان رشته‌های مدیریت مالی، اقتصاد و بانکداری پیشنهاد می‌شود. همچنین اهتمام بانک انصار به پشتیبانی از چنین برنامه‌ای و انتشار چنین کتابی ستودنی است. در این نوشته، ابتدا به معرفی کتاب و فصول آن پرداخته و سپس کتاب در دو بخش ساختاری و محتوایی مورد نقد قرار می‌گیرد.

کلید واژه‌ها
فقه معاملات بانکی، بانکداری بدون ربا، سپرده‌های بانکداری بدون ربا، تسهیلات بانکداری بدون ربا.

معرفی کتاب

انتشارات زمزم هدایت، کتاب فقه معاملات بانکی، پاسخ‌گویی به مهم‌ترین سؤالات فقهی نظام بانکی را در پاییز ۱۳۹۴منتشرکرده‌است. این کتاب



■ موسویان، سیدعباس؛ رضازاده، حرمت‌الله. فقه معاملات بانکی: پاسخگویی به‌مهم‌ترین سؤالات فقهی نظام بانکی. قم: زمزم هدایت. ۱۳۹٤. ۲۹٦ صفحه. قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال.
شابک: ۱-۳۹٦-۲٤٦-۹٦٤-۹۷۸.

فصلنامه نقد کتاب
فقه و حقوق
سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۵

براساس برنامهٔ فقه پویا که با همکاری بانک انصار از شبکهٔ رادیویی معارف در ۲۶ قسمت پخش‌گردیده، استخراج و پیاده‌سازی شده‌است.

اهداف انتشار این کتاب عبارتند از:

پاسخ به سؤالات، ابهامات و شبهات عموم مردم در حوزهٔ عملیات بانکی.

افزوده‌شدن به سطح آگاهی مشتریان بانک‌ها در ارتباط با بانکداری بدون ربا و ابعاد فقهی امور بانکی.

آموزش مباحث فقهی و شرعی در عرصهٔ بانکداری برای عاملین و کارکنان بانکی.

در این کتاب، موضوعات و مسائل بانکی در حوزه‌های مختلف، توسط حجة الاسلام و المسلمین دکتر سید عباس موسویان، استاد حوزه و دانشگاه و عضو شورای فقهی بانک مرکزی و حجة الاسلام و المسلمین رضازاده، رئیس شورای فقهی بانک انصار، مورد بحث و بررسی قرارگرفته‌است.

فصل‌های کتاب

فصل اوّل و دوم کتاب به «مباحث مقدماتی بانکداری بدون ربا» اختصاص یافته‌است. در فصل اوّل به این سؤال پاسخ داده شده‌است که آیا در اسلام تمامی افراد می‌باید براساس معاملات ثابتی اقدام به معامله کنند و یا فضا برای طراحی قراردادهای جدید و روابط اقتصادی و مالی جدید فراهم‌گردیده و به مسلمانان اجازه داده شده تا مطابق با نیاز جامعه و اصول اسلامی قراردادهای جدیدی را براساس نظر فقها و مجتهدین ابداع کرده و انجام دهند؟

در قسمت دوم این فصل با ذکر آیات و روایات نتیجه گرفته می‌شود که در اسلام و آموزه‌های دینی با فعالیت‌های سودآور مخالفت نشده‌است. خداوند متعال وقتی می‌خواهد ربا را از جامعه حذف‌کند، به جای آن یک

قـرادادِ انتفاعـی و بـا سـود را به‌عنـوان جایگزیـن پیشـنهاد می‌دهـد، و پیـام قـرآن ایـن اسـت کـه: ای مـردم! اگـر شـما به‌دنبـال کسـب سـود از سـرمایه‌هایتان هسـتید، از قـرادادِ ربـا اسـتفاده نکنیـد و از قراردادهـای مجـاز دیگـری اسـتفاده کنید.

در فصـل دوم اسـتاد موسـویان جهـت تبییـن تفـاوت بهـره (ربـا) و سـود بـا ذکـر مثال‌هایـی نشـان می‌دهنـد کـه اگـر معامـلات را از منظـر حقیقـی و حقوقـی تحلیـل کنیـم، خواهیـم دیـد کـه چهـرۀ حقیقـی کار، گاهـی مواقـع خیلـی به‌هـم شـبیه اسـت امـا چهـرۀ حقوقـی متفـاوت اسـت و تفـاوت بانکـداری ربـوی و بانکـداری بـدون ربـا هـم در نتیجـۀ لحاظ‌کـردن چهـرۀ حقوقـی معامـلات در بانکـداری بـدون ربـا اسـت. در قسـمت دوم ایـن فصـل نیـز فعالیـت و هـدف اصلـی و ضـرورت وجـود بانک‌هـا تبییـن می‌گـردد.

فصـول سـوم، چهـارم، پنجـم و ششـم کتـاب بـه موضـوع «ربـا» اختصـاص دارد. ابتـدا مفهـوم ربـا تعریـف شـده و ارکان تحقـق ربـای قرضـی (قـرض و شـرط زیـاده) و حکمـت تحریـم ربـای قرضـی براسـاس آیـات و روایـات و انـواع ربـا تبییـن می‌گـردد.

در فصـل چهـارم بـه مباحثـی چـون مبانـی شـرعی دریافـت کارمزد تسـهیلات قرض‌الحسـنه، صندوق‌هـای قرض‌الحسـنۀ خانگـی و مسـدودکردن سـپرده در ازای دادن تسـهیلات بـه صاحـب آن پرداختـه می‌شـود.

فصـل پنجـم بـه بحـث ربـای معاملـی پرداختـه، ارکان تحقـق آن و حکمـت تحریـم ربـای معاملـی را توضیـح می‌دهـد و در انتهـای فصـل نتیجـه می‌گیـرد کـه امـروز، ربـای معاملـی در جامعـه جریـان قابل توجهـی نـدارد و در مـوارد رایـج از جملـه معاملـۀ طـلای کهنـه و نـو، راهـکار معاملـۀ خالـی از ربـای معاملـی را ارائـه می‌کنـد.

در فصـل ششـم بـا عنـوان «حیـل ربـا» معنـی حیلـه، انـواع حیله‌هـا، بیـع ضمیمـه، مـرز حیله‌هـای مجـاز و غیرمجـاز، فاکتـور صـوری و لـزوم تناسـب تسـهیلات بانکـی مطابـق بـا نیـاز مشـتریان تشـریح می‌گـردد.

موضـوع چالشـی «جریمـه تأخیـر تأدیـه» در فصـل هفتـم و هشـتم مـورد بررسـی قرارگرفته‌اسـت. در ایـن دو فصـل موضوعاتـی چـون دلیـل حساسـیت مـردم نسـبت بـه جریمـۀ تأخیـر تأدیـه، فتـاوای مخالفـان و موافقـان دریافـت جریمـۀ تأخیـر تأدیـه، توجیـه اقتصـادی و شـرعی دریافـت جریمـۀ تأخیـر تأدیـه، وجـوب پرداخـت بدهـی در صـورت توانایـی پرداخـت براسـاس آیـات و روایـات مختلـف، تفـاوت جریمـۀ تأخیـر تأدیـه بـا ربـای معاملـی، سـابقۀ تاریخـی دریافـت جریمـۀ تأخیـر، دسـته‌بندی انـواع بدهـکاران نظـام بانکـی، خصوصیـات شـرط ضمـن عقـد، نظـرات پنج‌گانـۀ فقهـا دربـارۀ ایـن مسـئله، تکلیـف مقلدیـن مراجـع

عظـام در رابطـه بـا جریمـۀ تأخیـر تأدیـه می‌پـردازد، و نتیجـه این‌کـه در جریمـۀ تأخیـر بـا عنـوان وجـه التـزام در تسـهیلات بانکـی، هـدف مهلـت‌دادن بـه مشـتری نیسـت، بلکـه مبلغـی بـه عنـوان جریمـه بـرای شـخص متخلـف در نظـر گرفتـه شده‌اسـت تـا او را بـه مفـاد قـرارداد پای‌بنـد سـازد.

در فصـل نهـم و دهـم «سـپرده‌های بانکـی در نظـام بانکـداری بـدون ربـا» مـورد بررسـی قرارگرفته‌است. موضوعـات مطـرح شـده در ایـن فصـول عبارتنـد از: انـواع سـپرده‌های بانکـداری بـدون ربـا، ماهیـت فقهـی سـپرده‌های قرض‌الحسـنه جـاری و پس‌انـداز، جبـران کاهـش ارزش پـول در ایـن سـپرده‌ها، جوایـز قرعه‌کشـی حسـاب‌های پس‌انـداز، تفـاوت قرعه‌کشـی بـا بلیط‌هـای بخت‌آزمایـی، سـپرده‌های سـرمایه‌گذاری و ماهیـت فقهـی آن‌هـا، سـود علی‌الحسـاب در سـپرده‌های سرمایه‌گذاری.

فصـل یازدهـم تـا فصـل بیسـت و دوم بـه موضـوع تخصیـص منابـع در نظـام بانکـداری بـدون ربـا می‌پـردازد. در فصـل یازدهـم بـا عنـوان «انـواع تسـهیلات بانکـی در نظـام بانکـداری بـدون ربـا»، مقدمـه‌ای بـر تخصیـص منابـع در بانـک بـدون ربـا ارائـه می‌گـردد. در ایـن فصـل مباحثـی چـون مبانـی پرداخـت تسـهیلات، روش‌هـای اعطـای تسـهیلات، تفـاوت بانکـداری اسـلامی و بانکـداری ربـوی، تفـاوت قراردادهـای مبادلـه‌ای بـا قراردادهـای مشـارکتی و ضوابـط عمومـی عقـود شـرعی مطـرح شده‌اسـت.

در فصـل دوازدهـم بـا عنـوان «تسـهیلات قرض‌الحسـنه»، مباحثـی ماننـد منبـع تأمیـن تسـهیلات قرض‌الحسـنه، اسـتفاده از تسـهیلات قرض‌الحسـنه در غیر مـورد توافق‌شـده، میـزان تخصیـص منابـع بانکـی بـه تسـهیلات قرض‌الحسـنه در ایـران و سـایر کشـورها توضیـح داده شـده‌اند.

فصـل سـیزدهم تـا فصـل بیسـت‌ویکم بـه عقـود مبادلـه‌ای در نظـام بانکـداری بـدون ربـا می‌پـردازد. عنـوان فصـل سـیزدهم و چهاردهـم «عقـود مبادلـه‌ای ـ فـروش اقسـاطی» اسـت. در ایـن فصـل انـواع بیـع، فـروش اقسـاطی در نظـام بانکـداری بـدون ربـا، اسـتفاده از تسـهیلات فـروش اقسـاطی در غیـر مـورد توافـق، فاکتـور صـوری، بیع‌العینـه، و دلایـل محدودیـت برخـی تسـهیلات را مـورد بررسـی قرار می‌دهـد.

در فصـل پانزدهـم بـا عنـوان «فـروش اقسـاطی ـ جعالـه» مبنـای شـرعی دریافـت سـود در فـروش اقسـاطی، تعییـن نـرخ سـود تسـهیلات و قیمت‌گـذاری، حـق دخالـت حاکمیـت در نرخ‌گـذاری و مبانـی قانـون تعییـن نـرخ سـود در فـروش اقسـاطی توضیـح داده می‌شـود، و در قسـمت دوم بـه معنـی جعالـه و نحـوۀ اجـرای قـرارداد جعالـه در نظـام بانکـداری بـدون ربـا می‌پـردازد.

در قسمت اوّل فصل شانزدهم با عنوان «جعاله ـ مرابحه» قرارداد جعالهٔ ثانوی و کابرد جعاله در بانک‌ها و منشأ سود بانک‌ها در قرارداد جعاله مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس معنی لغوی مرابحه توضیح داده می‌شود.

فصل هفدهم و هجدهم به تکمیل بحث مرابحه می‌پردازد. در این فصول، انواع مرابحه (اصالتی، وکالتی، عادی و سفارشی)، تفاوت عقد مرابحه و فروش اقساطی، طراحی کارت اعتباری، مبنای عقد مرابحه، ظرفیت‌های مرابحه با استفاده از کارت‌های اعتباری، دلایل عدم استقبال بانک‌ها از عقد مرابحه، نکات فقهی عقد مرابحه و مزیت‌های اوراق مرابحه تبیین‌شده و به این سؤال پاسخ داده می‌شود که چرا از ابتدا در بانکداری‌ها از قرارداد مرابحه استفاده نشده‌است.

فصل نوزدهم به موضوع «اجاره به شرط تملیک» می‌پردازد. تعریف و ویژگی‌های عقد اجاره به شرط تملیک، مراحل اجرای عقد اجاره به شرط تملیک، ویژگی‌های عین مستأجره، مزیت‌های عقد اجاره به شرط تملیک نسبت به سایر عقود مبادله‌ای، شرط فعل یا شرط نتیجه بودن، انتقال مالکیت عین مستأجره و تفاوت عقد اجاره به شرط تملیک با عقد اجاره از مباحث ارائه شده در این فصل هستند.

در فصل بیستم با عنوان «خرید دین»، ابتدا خرید دین تعریف شده و انواع آن (صوری و واقعی)، شبهه ربوی بودن این عقد، آراء فقها و مراجع، و مزیّت‌های آن مطرح می‌شود، و سپس دربارهٔ روش‌های خرید دین در نظام بانکی و یکی از آن‌ها، به‌عنوان گشایش اعتبار در حساب جاری، توضیحاتی ارائه می‌شود.

فصل بیست‌ویکم با عنوان «سلف»، به تعریف ارکان و شرایط تحقق عقد سلف و مزایای استفاده از قرارداد سلف در نظام بانکی پرداخته و قیمت‌گذاری و سود قرارداد سلف را با ذکر مثال‌هایی توضیح می‌دهد.

فصل بیست‌ودوم به «عقود مشارکتی» می‌پردازد. در ابتدای این فصل مباحثی مانند تفاوت عقود مشارکتی با عقود مبادله‌ای و قرض‌الحسنه، کاربرد عقود مشارکتی نظام بانکی، ارکان تحقق عقود مشارکتی (سرمایه مشخص، عاملیت، تقسیم سود و زیان و تضمین ضرر احتمالی) مطرح شده و سپس تفاوت مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی تبیین می‌گردد. در پایان نیز سایر عقود مشارکتی (مضاربه، مزارعه و مساقات) به صورتی موجز توضیح داده می‌شوند.

دو فصل پایانی کتاب به «مباحث تکمیلی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران» می‌پردازد، و موضوعاتی چون جایگاه بانکداری در اقتصاد،

اقدامات بانک انصار در بانکداری اسلامی، سود مضاربه، چالش‌های تحقق بانکداری اسلامی مطرح می‌گردد و سپس سؤالاتی دربارهٔ سود پرداختی به سپرده گذاران پاسخ داده می‌شود.

نقد ساختاری

ـ به غیر از موارد بسیار محدود، کتاب منبع درون‌متنی ندارد.

ـ در سه فصل این کتاب بحث ربا ارائه شده‌است در فصل سوم مفهوم و اهمیت ربا، ربای قرضی و حکمت تحریم آن ارائه شده؛ اما در فصل بعد به جای ارائهٔ ادامهٔ بحث نظری و ربای معاملی، مباحثی از سپرده‌ها و تسهیلات قرض‌الحسنه ارائه می‌گردد که بهتر بود هرکدام از این مباحث در فصول اختصاصی خود ارائه شود.

در انتهای فصل ششم که به بحث حیل ربا می‌پردازد، بحث لزوم تناسب تسهیلات بانکی مطابق با نیاز مشتریان مطرح شده که بهتر بود این موضوع در فصل‌های اوّل یا در مقدمهٔ تخصیص منابع ذکرگردد.

برخی از روایاتی که در متن کتاب استفاده شده‌اند، بدون ذکر سند و منبع هستند؛ برای نمونه روایات صفحهٔ ۹۲.

یکی از نقدهای وارد بر این کتاب، تکرار برخی از مباحث است. این تکرار به دو صورت است:

الف) به دلیل این‌که دو استاد به سؤالات پاسخ می‌دهند، در برخی از موارد پاسخ‌ها تکراری هستند؛ اگرچه ممکن است استاد دوم بحث را کامل کند.

ب) تکرار مبحث هم وجود دارد. برای نمونه، در ابتدای فصل چهاردهم و در موضوع استفاده از تسهیلات فروش اقساطی در غیرموارد توافق این نوع تکرار مشهود است.

تکرار یک موضوع واحد در فصل‌های مختلف. برای نمونه، موضوع اعطای امتیاز توسط بانک‌ها برای جذب سپرده در صفحات ۶۰، ۱۱۹ و۱۵۲ تکرار شده‌است.

به نظر می‌رسد عناوین و تعداد فصول کتاب براساس تعداد برنامه‌های رادیویی تنظیم شده‌است؛ در صورتی‌که بهتر بود یک موضوع واحد، مانند ربا، که در سه فصل آمده، و یا سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری و پس‌انداز، که در دو فصل آمده‌اند، در یک فصل قرار می‌گرفتند و توضیحات لازم ارائه می‌شد.

در این کتاب از جداول، نمودارها و شکل‌ها استفاده نشده‌است،

فصلنامه نقد کتاب
فقه و حقوق
سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۵

در سه فصل این کتاب بحث ربا ارائه شده‌است در فصل سوم مفهوم و اهمیت ربا، ربای قرضی و حکمت تحریم آن ارائه شده؛ اما در فصل بعد به جای ارائهٔ ادامهٔ بحث نظری و ربای معاملی، مباحثی از سپرده‌ها و تسهیلات قرض‌الحسنه ارائه می‌گردد که بهتر بود هرکدام از این مباحث در فصول اختصاصی خود ارائه شود

درصورتی‌کـه اسـتفاده از ایـن ابـزار، مثـلاً شـکل‌ها، بـرای نشـان‌دادن روابـط میـان طرف‌هـای قـرارداد در جعالـه، مضاربـه، قرض‌الحسـنه و ... مفیـد و باعـث جذاب‌تـر شـدن متـن کتـاب می‌گـردد.

یکـی از مطالبـی کـه در فصـل چهاردهـم (فـروش اقسـاطی) بـه آن پرداختـه شـده بحـث دلایـل محدودیـت برخـی تسـهیلات اسـت کـه بهتـر بـود ایـن بحـث در مقدمـۀ تخصیـص منابـع ذکرمی‌گردیـد.

اگرچـه در ایـن کتـاب پیشـنهادهایی بـه طـور پراکنـده مطـرح شـده، ولـی بخـش مجزایـی بـه پیشـنهادات اختصـاص نیافته‌اسـت.

در صفحـه ۲۲۰ و بعـد از بررسـی و تبییـن قـرداد مرابحـه در نظـام بانکـی، نـکات فقهـی عقـد مرابحـه ارائـه می‌گـردد، کـه بهتـر بـود ایـن موضـوع در ابتـدای بحـث قـرارداد مرابحـه ارائـه می‌شـد.

فصلنامه نقد کتاب
فقه و حقوق
سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۵

نقد محتوایی

عنـوان کتـاب، «فقـه معامـلات بانکـی، پاسـخ‌گویی بـه مهم‌تریـن سـؤالات فقهـی نظـام بانکـی» اسـت. از آنجـا کـه نظـام بانکـی شـامل بانـک مرکـزی و سیاسـت‌های آن نیـز می‌شـود، جـای خالـی ایـن موضـوع و مباحـث فقهـی مربـوط بـه آن به‌صـورت تفصیلـی مشـهود اسـت.

باتوجـه بـه عنـوان کتـاب «فقـه معامـلات بانکـی»، شایسـته بـود، ضوابـط عمومـی معامـلات (ممنوعیّـت اکل مـال بـه باطـل، ممنوعیّـت غـرر و ...) بـه طـور خلاصـه و در فصـول ابتدایـی کتـاب تبییـن می‌شـد.

در فصـل دوم کـه بـه هـدف تأسـیس صنعـت بانکـداری و ضـرورت وجـود بانک‌هـا پرداختـه، خـلاء ذکـر تاریخچـه ایجـاد بانک‌هـای متعـارف و بـدون ربـا، جایـگاه و نقـش بانک‌هـای متعـارف و بـدون ربـا در نظـام مالـی، مهم‌تریـن مدل‌هـای ارائـه شـده بـرای ایجـاد بانک‌هـای منطبـق بـا شـریعت، اهـداف و وظایـف بانک‌هـا براسـاس قانـون عملیـات بانکـداری بـدون ربـای ایـران، انتقـادات وارده بـه عملکـرد و اصـل (فلسـفه) بانک‌هـای متعـارف و بـدون ربـا به چشم می‌خورد.

در فصـل سـوم و چهـارم و پنجـم کـه بـه بحـث ربـا پرداختـه شـده انـواع ربـا (ربـای قرضـی، جاهلـی و معاملـی) تبییـن شده‌اسـت، به‌نظر می‌رسـد ذکـر برخـی از مهم‌تریـن دلایـل توجیه‌کننـدۀ دریافـت بهـره، کـه بـه صـورت شـبهه در ذهـن مخاطبـان کتـاب وجـود دارد و نقـد آن‌هـا، باعـث غنـای ایـن فصول می‌گردید.

در فصـل هفتـم و هشـتم کـه بـه بحـث جریمـۀ تأخیـر تأدیـه اختصـاص یافته،

در این کتاب از جداول، نمودارها و شکل‌ها استفاده نشده‌است، درصورتی‌که استفاده از این ابزار، مثلاً شکل‌ها، برای نشان‌دادن روابط میان طرف‌های قرارداد در جعاله، مضاربه، قرض‌الحسنه و ... مفید و باعث جذاب‌تر شدن متن کتاب می‌گردد

بحثی دربارهٔ روش‌های مختلف اعمال جریمه تأخیر تأدیه در بانک‌های بدون ربا در سراسر جهان وجود ندارد، و بهتر بود سه ویژگی شروط نقل شده در صفحه ۱۰۲، برای شرط جریمهٔ تأخیر تأدیه مورد تحلیل قرار می‌گرفت.

موضوع سپرده‌های بانکی در نظام بانکداری بدون ربا در فصل نهم و دهم مطرح شده‌است و بهتر بود این موضوع ابتدا با توضیح انواع سپرده‌های نظام بانکداری متعارف آغاز می‌شد. همچنین اگرچه در بحث سود علی‌الحساب و وکالت به شخصیت‌های حقوقی توضیحات مناسبی ارائه شده و بانک به استخر سرمایه تشبیه شده‌است که براساس آن سپرده‌های سرمایه‌گذاری جدید به استخر سرمایه متصل، و به یک سرمایهٔ مشاع تبدیل می‌شود، و به محض اتصال سهم مشاع از آن سود دارند و در همان روز اوّل برای سپرده‌گذاری سود حاصل می‌شود، ولی در مورد روش محاسبهٔ سود قطعی این استخر سرمایه و تعیین سهم سود قطعی هر سپرده‌گذار مطلبی ارائه نشده‌است.

در فصل سیزدهم، تعریف ارائه شده از عقود مبادله‌ای جامع نیست، و استصناع و خرید دین را شامل نمی‌شود.

در مورد استفاده از تسهیلات فروش اقساطی در غیر مورد توافق، در فصل چهاردهم، اگرچه حالات مختلف این عمل ذکرشده‌است، اما توضیحات برخی از حالات کامل نیستند. مثلاً در موردی که تسهیلات دریافتی صرف بدهی شود، عنوان شده که این تخلف و خلاف شرع است و شخص از نظر شرعی مجاز به انجام چنین‌کاری نیست؛ اما در مورد صحت و بطلان این قرداد سخنی به میان نیامده‌است.

آمار ارائه شده دربارهٔ نرخ‌های سود عقود مبادله‌ای و مشارکتی، قدیمی است و نیاز به به‌روزرسانی دارد.

یکی از مباحثی که در این کتاب به آن پرداخته نشده، بحث خلق پول توسط بانک‌های متعارف و بانک‌های بدون ربا، و بررسی فقهی این پدیدهٔ بسیار مهم در صنعت بانکداری است.

اگرچه در برخی از موضوعات مانند خرید دین نظرات و فتاوای متفاوت فقها ذکرشده، اما در مواردی مهم، آراء و نظرات مختلف و حتی متفاوت فقها مطرح نشده، و فقط نظر مختار تبیین گردیده‌است. برخی از این موارد عبارتند از: جعاله یک عقد جایز است.

با اضافه‌کردن یک شرط ضمن عقد لازم و خارج، حق فسخ از عامل سلب می‌شود.

فصلنامه نقد کتاب
فقه و حقوق
سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۵

موضوع سپرده‌های بانکی در نظام بانکداری بدون ربا در فصل نهم و دهم مطرح شده‌است و بهتر بود این موضوع ابتدا با توضیح انواع سپرده‌های نظام بانکداری متعارف آغاز می‌شد

می‌توان درضمن یک عقد خارج لازم از مضاربه، شرط‌کرد که چنانچه فرآیند مضاربه منتهی به ضرر شد، تسهیلات گیرنده سهم ضرر مالک را بپذیرد و از سرمایهٔ خودش جبران‌کند.

مواردی که کالاها به‌وسیلهٔ شمارش، مبادله می‌شود، ربای معاملی محقق نمی‌شود.

در بحث مرابحه، مطرح شده که قرارداد مرابحهٔ نظام بانکی پاسخگوی نیازهای کالایی و خدماتی است. در مورد کالاها باتوجه به عین بودن مبیع مشکلی وجود ندارد؛ ولی در مورد خدمات، توضیحاتی فقهی باعث کامل‌تر شدن بحث می‌گردد.

در فصل نوزدهم و بیست‌ویکم و در بحث اجاره به‌شرط تملیک و سلف، اشاره شده‌است که می‌توان از این قراردادها جهت مدیریت مطالبات معوّق بنگاه‌های اقتصادی به بانک‌ها استفاده‌کرد، اما دربارهٔ دستورالعمل مربوطه و روش‌های دیگر سخنی به میان نیامده‌است، و بهتر بود که این روش‌ها موردبررسی قرارمی‌گرفت.

در انتهای بحث خرید دین در فصل بیستم، بحث اعتبار در حساب جاری و استفاده از خرید دین جهت ارائه این خدمت بانکی مطرح شده‌است اما به جنبهٔ قانونی، دیگر روش‌ها، ضعف و مزایای آن‌ها اشاره نشده‌است.

در بحث عقود مبادله‌ای، از عقود و قراداد استصناع سخنی به میان نیامده‌است.

در فصل بیست و دوم، با عنوان عقود مشارکتی، در بحث تقسیم سود و زیان در عقد مشارکت مدنی بهتر بود آراء مختلف فقها ذکر و سپس نظر مختار تبیین می‌گردید. همچنین به جایز بودن عقد مشارکت مدنی و راهکار نظام بانکی در این باره اشاره‌ای نشده‌است.

در بحث تفاوت مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی نیز به بحث شخصیت حقوقی شرکت‌های سهامی و قوانین مربوط به هریک (قانون مدنی و حقوق تجارت) اشاره‌ای نشده‌است.

دربارهٔ مورد تعیین نرخ سود مورد انتظار در قرارداد مضاربه و محاسبه سود قطعی در این قرداد مطلبی ارائه نشده‌است.

فصلنامه نقد کتاب
فقه و حقوق
سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۵

در فصل نوزدهم و بیست‌ویکم و در بحث اجاره به‌شرط تملیک و سلف، اشاره شده‌است که می‌توان از این قراردادها جهت مدیریت مطالبات معوّق بنگاه‌های اقتصادی به بانک‌ها استفاده‌کرد، اما دربارهٔ دستورالعمل مربوطه و روش‌های دیگر سخنی به میان نیامده‌است